Вікторія Мироненко

ВИХОВАННЯ ДБАЙЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ І. П. ДЕРКАЧОВА (1834–1916)

Актуальність дослідження даної проблеми зумовлена тим, що у більшості учнів середніх навчальних закладів України спостерігається недостатній рівень свідомого ставлення до природи, який пояснюється низкою причин: поширення в суспільстві через пропаганду у засобах масової інформації так званої споживацької психології, політизація громадського руху захисників довкілля, протиріччя між усвідомленням учнями необхідності розв'язувати екологічні проблеми і нерозумінням особистої ролі в цьому процесі, практична відсутність у багатьох учнів особистої екологічної позиції унаслідок екологічно недоцільних вчинків авторитетних дорослих (вчителів, батьків, друзів, відомих особистостей та ін.); недосконалість сучасного законодавства й недостатня моральна та професійна готовність учителів з питань екологічної освіти, що призводить до безкарності дій з негативними наслідками у природі.

Піднесенню результативності виховання екологічної культури молоді сприятиме звернення до притаманного кожній людині почуття єдності з природою, органічної потреби спілкування з нею. Це цілком зрозуміло, бо людина сама є елементом природи, і в неї навіть підсвідомо не може бути негативного ставлення до природного середовища. Виховання свідомого ставлення молоді до природи в педагогіці має розглядатися як дійовий чинник різнобічного розвитку особистості. Необхідність охорони природи, бережливе та шанобливе ставлення до неї, що формуються у процесі навчання й виховання, дозволять особистості відчути себе органічною часткою довкілля, яка несе певну функцію у природі та суспільстві, допоможуть формуванню відчуття відповідальності за свою діяльність

Огляд історико-педагогічної літератури свідчить, що проблема виховання в учнів свідомого ставлення до природи в історії прогресивної зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки розглядалася у колі проблем становлення всебічно розвиненої особистості, забезпечення її взаємозв'язку з суспільством і навколишньою природою. Класики західноєвропейської гуманістичної педагогіки – Я. Коменський, Ж. Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервег, Ф. Фребель, М. Монтессорі та ін. – розглядали природу як джерело формування системи цінностей особистості дитини та середовище самовизначення й самореалізації її.

Поряд з провідними педагогами західноєвропейскої педагогіки проблему виховання певного ставлення до природи розглядали та впроваджували у життя такі відомі педагоги, як К. Ушинський, Х. Алчевська, М. Корф, М. Бунаков, В. Водовозов, Б. Грінченко, Л. Толстой, Т. Лубенець та ін.

У вітчизняній педагогічній думці, роль природи та виховання в дітей свідомого ставлення до її явищ і предметів розглядалися у колі сутнісних категорій обґрунтування принципів виховного процесу – природовідповідності й народності.

Серед видатних педагогів-практиків чільне місце займає Ілля Петрович Деркачов (1834–1916) – педагог, методист, дитячий письменник. Він стояв у витоків заснування народної школи, склав біля 50 підручників, з них українську граматику і азбуку, по яким навчались мільйони дітей в кінці XIX – на початку XX століття. І. П. Деркачов був автором багаточисленних наукових праць і статей з педагогіки, які являють собою безумовний теоретичний і практичний інтерес. Його ідеї, такі як народність, наглядність, звуковий метод навчання грамоти, вплинули на розвиток педагогічної думки, стали досягненням педагогічної науки в Україні і є актуальними на сьогоднішній день.

Метою даної статті є науково-педагогічний аналіз внеску І. П. Деркачова у розвиток виховання у школярів свідомого ставлення до природи.

Як показало детальне опрацювання педагогічних праць вченого, проблему ставлення до природи І. П. Деркачов розглядав у колі питань

народного виховання. Природу він вважав засобом реалізації принципу народності в освітньому процесі, географічне розташування і клімат місцевості відносив до складників, що формують ментальність особистості, яка, у свою чергу, впливає на процес і результат виховання [1].

Таким чином, природне середовище, за І. П. Деркачовим, є змістовним джерелом усіх напрямів виховання: розумового – формування наукового світогляду шляхом засвоєння дітьми основ наукових знань, національних чеснот через спостереження та аналітику природного довкілля; духовно-морального – через розвиток у дитини гуманності, почуття національної і власної гідності, які виявляються передусім у відповідальному ставленні до природи: любов до Батьківщини виявляється у бережливому ставленні до природного середовища, вшануванні історичного минулого рідного краю, раціональному використанні природних багатств; громадянського – через виконання громадянського обов'язку і відповідальності за вчинки і дії в природі перед старшим і наступним поколіннями.

Надзвичайно актуальним для сьогодення є, на наш погляд, розуміння І. П. Деркачовим значимості природи як умови і джерела духовно-естетичного виховання особистості, спрямованого на формування у дітей розвиненої естетичної свідомості, художньо-естетичного смаку, здатності сприймати, творити й цінувати в природі прекрасне, поводитися культурно, гречно й достойно виходячи з методу природних наслідків.

З перших років й упродовж усього життя людина неодноразово переконується, що природа не вибачає злості, жорстокості, потворства і невігластва: тварина не зашкодить, якщо відчуває, що людина прийшла з добром; краса квітучої галявини зникне назавжди, якщо потолочити й знищити траву і квіти; річка пересохне, або порве греблю, якщо бездумно втручатися й змінювати напрям її русла.

Сьогодні ж урбанізація й технологізація суспільства й довкілля призвели до культивування споживацького ставлення людей до природи, що, у свою чергу, приведе до негативних екологічних наслідків, зубожіння людей у духовному й естетичному плані.

Щодо методичного аспекту виховання в дітей відповідального ставлення до природи І. П. Деркачов наголошував на двох моментах: 1) єдність виховних вимог родини, громади, школи; 2) приклад поведінки й світогляду вчителя.

Теоретичні здобутки в галузі розвивального навчання І. П. Деркачов втілив у своїх книгах для читання таких, як «Серед тварин», «Пташині гнізда», «Серед волохатих», «Серед пернатих», «Зоологічні анекдоти», «Знамениті собаки», «Кішка», «Три царства природи». Аналіз змісту цих книг показує, що їх автор прагнув дати дітям, по можливості, всебічне уявлення про оточуючий світ та природу. У системі завдань у книгах для читання яскраво відображено напрям на розвиток самостійності учнів. Ці завдання вели учнів до самостійного пізнання явищ тваринного та рослинного світу, інших явищ природи, вводили учнів у світ перших наукових досліджень.

У книгах для читання І. П. Деркачова міститься багато пізнавально- природничого матеріалу, спрямованого на розвиток мислення і мови. Книги пропонують відомості про природу рідного краю, життя рослин, тварин. Детальне вивчення даного дидактичного матеріалу підтвердило, що І. П. Деркачов був проти насичення змісту навчання курйозами, вважав доцільним привчати дітей знаходити цікаве в повсякденному природному оточенні. Знання, які діти отримували за допомогою книг І. П. Деркачова, узгоджувалися з порами року, що забезпечувало накопичення чуттєвого досвіду і формування системи знань.

Високо оцінюючи навколишню природу як засіб розумового розвитку дітей, І. П. Деркачов, працюючи земським вчителем в Симферопольській гімназії в 1969 році, узагальнюючи свій практичний досвід під час написання педагогічних праць, розкрив методи, користуючись якими педагог ознайомлював учнів з природою, виховував у них свідоме ставлення до природних предметів та явищ [2]. Особливу увагу педагог приділяв наочним методам, і зокрема спостереженням. Предмети природничих наук, зазначав він, вже наполовину знайомі дитині, якщо тільки вона на них подивилася. Завдання вчителя полягає у тому, щоб він спрямував увагу дитини, увів її запитаннями в істотні подробиці даного предмета. І. П. Деркачов вважав, що саме спостереження збуджують самостійну думку дитини, розвивають

допитливість. Результатом правильних і точних спостережень, зазначав він, є розвиток логічного мислення і мови.

З метою організації свідомого осмислення предметів навколишнього світу І. П. Деркачов рекомендував широко використовувати під час спостережень метод порівняння, вважаючи, що тільки процес порівняння робить зовнішній світ надбанням розуму. У розгляданні предмета він пропонував послідовно переходити від зовнішніх ознак до більш істотних особливостей.

Серед наочних методів, на думку І. П. Деркачова, важливе місце в ознайомленні з навколишньою природою повинно займати використання картин. Високо оцінюючи їх роль у роботі з молодшими підлітками, педагог радив супроводжувати ілюстраціями краєвидів, зображеннями рослин і тварин; навчальні бесіди, порівняння, розповіді.

На уроках І. П. Деркачова діти збагачували свої знання про природу, тваринний світ. Учні знайомилися з свійськими тваринами (кінь, корова, козел, вівця і т.д.), птахами, плазунами, рибами, комахами. Розширювалася їхня уява про рослини. Діти вивчали будову тіла людини. І. П. Деркачов вважав, що знання будови тіла людини сприяють розвитку в дітей свідомого ставлення до власного тіла. Учні набували нових знань про неорганічну природу, зокрема про ґрунти (піщаний, глиняний, вапняний, чорнозем), про камені, метали (золото, срібло, залізо, мідь), про воду, повітря, природні явища (вітер, хмари, дощ, росу, сніг, грім, блискавку). І. П. Деркачов приділяв велике значення виробленню в учнів вміння самостійно і аргументовано висловлювати свої думки не тільки усно, але й письмово [3].

І. П. Деркачов був ініціатором створення в земських народних школах бібліотек, де обов′язково мав бути природничо-історичний відділ. Через читання діти могли підвищувати свій загальноосвітній рівень розуміння природи, здійснювати самоосвіту.

Незважаючи на те, що дехто з сучасників І. П. Деркачова вважав його занадто практичним педагогом і критикував за прагматизм у навчанні та вихованні дітей, вважаємо, що практично-методична педагогічна спадщина І. П. Деркачова має велике значення для сучасної педагогіки, і досвід цього просвітителя, вихователя необхідно вивчати та творчо упроваджувати в сучасний навчальний та виховний процес, враховуючи особливості сьогодення.

Педагогічні погляди та досвід І. П. Деркачова щодо організації позакласної і позашкільної роботи актуальні й у наші часи. Обгрунтовані методичні аспекти виховання дбайливого ставлення до природи; співзвучні процесу, розбудови системи національного навчання і виховання учнівської молоді, що відбувається сьогодні в Україні. Вони можуть бути творчо ретроспектовані учителями, вихователями, педагогічною громадськістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія педагогичної думки Української ССР / сост. Н. П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
2. Деркачов І. П. Перший з′їзд вчителів в Симферополі / І. П. Деркачов // Вчитель. – 1896. – № 2. – С. 549–551.
3. Деркачов І. П. Педагогика і лингводидактика / І. П. Деркачов // Народна школа. – 1878. – № 12. – С. 13–16.